

ТЕОРЕТИЧНИ АСПЕКТИ
THEORETICAL ASPECTSТЕКСТЪТ ЗА ДЕЦА И ЮНОШИ В НЯКОЛКО КРИТИЧЕСКИ
ДЕФИНИЦИИ**Александра Антонова**

Институт за литература при Българската академия на науките

<https://doi.org/10.70300/n4LfVfkX8Kl>

Резюме: Настоящият текст съпоставя търсенията в дефиницията на понятието „литература за деца и юноши“ в няколко текста от различни периоди на критиката ни мисъл: предговора в книгата на Петър Димитров „Нашата детска литература. Част I. Поезия: представители“ (1927), въведението в книгата „Българска детско-юношеска проза“ (1979; 1987), статията „Състояние на литературата, проблеми на писателя...“ от книгата „Критически прегледи. Погледи върху литературата за деца и юноши“ (1985) на Симеон Янев и статиите „Особена, но неделима“ и „Мисли преди празника“, включени в тома „Детска литература. История и критика“ (1975) на Николай Янков. Посочените текстове разгръщат различни подстъпи към определянето на литературата за деца и юноши: чрез нейния адресат, жанрови, стилистични и тематични особености, принадлежност, но и обособеност в общия литературен процес, чрез парадоксите и основанията да се проблематизира статутът ѝ. Настоящият текст, част от по-голямо изследване, работи с понятието „литература за деца и юноши“ вместо с понятието „детска литература“ поради терминологичната неточност, репродуцирана в разглежданите критически статии, която отразява объркването между автор и адресат.

Ключови думи: литература за деца и юноши; критическа авторефлексия; дефиниция; Петър Димитров; Симеон Янев; Никола Янков

Опитът да се дефинира понятието „литература за деца и юноши“, се завръща периодично в текстовете на литературни критици и историци от различни периоди – литературата за деца и юноши предизвиква изследователите с възрастовата динамика на своя адресат, от която произлиза и динамиката в ситуирането ѝ в общия литературен процес – тематично, стилово, жанрово. Историците на литературата за деца и юноши са и нейни теоретици, въведението с общотеоретичен характер е почти задължително в литературноисторическите и литературнокритическите изследвания, за които е характерно също така включването на автооценъчни критически наблюде-

ния. Настоящата разработка – малка извадка от по-голямо изследване – отразява няколко подстъпа към дефиницията на литературата за деца и юноши в текстове на Петър Димитров, Симеон Янев и Николай Янков, които показват и как изследователи и издатели рефлексират върху своята работа, определят смисъла и задачите, оценяват статуса ѝ.

Върху съчината на литературата за деца и юноши разсъждава в предговора на книгата си „Нашата детска литература. Част 1. Поезия: представители“ (1927) още Петър Димитров. Това издание Симеон Янев определя като „първата изобщо у нас книга върху проблемите на детско-юношеската литература“ (Yanev 1987, 13, 14).¹ Петър Димитров започва своя предговор – логично – с опит за определяне на понятието, към което подхожда, психопрофилирайки: „Детската литература – това е душата на детето, изписана чрез словесни образи на книга... Това значи: отразяване на един специфичен мир в неговата възприемчивост и неговото проявление“ (Dimitrov 1927, 6).²

Специфичният детски мир дава основание да съществува литература за деца. Какъв е обаче нейният профил и може ли изобщо да се създаде профил на автор и текст за деца? Отвъд императива на канони и правила, каквито, твърди Димитров, няма в изкуството, писателят за деца е „обвързан, ограничен“, той се връща назад към детството и в същото време подбира израза като възрастен. В схващането на критика образцовото творчество за деца е триединно: силно съдържание – със социален оттенък дори, поднесено в съвършена художествена форма и с много настроение. Светът за детето трябва да бъде автентично интерпретиран, да бъде не тенденциозно весел и радостен, но да провокира и възпитава емпатия.³

Във въведението си в „Българска детско-юношеска проза“ (1979; 1987) Симеон Янев формулира поредица от въпроси, в които да обхване термина „литература за деца и юноши“: „какво означава този термин“, „какъв е неговият обхват“, имаме ли основание да отделяме литературата за деца и юноши, и с какви естетически критерии обособяваме тази „автономност“ спрямо общия литературен процес, как функционира възрастовият критерий и дали адресатът е определящ, при положение че цяла поредица големи книги имат читатели от различни възрасти. Като цяло – „какви са всъщност границите и критериите за детската и недетската литература“.

В търсене на дефиниция на понятието Янев посочва, че от една страна, литературата за деца и юноши е специфична, но от друга страна, не следва тази специфичност да я отделя от общата литература. Първият определител е възрастовият адресат, но понеже възрастите преливат, литературните подходи – също. И тъкмо динамиката създава и ограниченията, и връзките (С. Янев ги нарича „комплекс от динамични художествено-изразни средства“ (Yanev 1987, 6) на литературата за деца и юноши с общата литература. Комплексът (вече по отношение на възрастовия критерий) е променлив и във времето, затова текстове, написани за деца, стават достойни на

цялата литература и обратно – книги, създадени за възрастни, биват припознати като книги и за деца. Възрастовата променливост на адресата се превръща във фактор при определянето на понятието. Чрез пропускливата възрастова граница на читателя Янев не само наблюдава и анализира отношението на литературата за деца към/спрямо общата литература, но и предлага анализ на състоянието на съвременната обща литература през анализ на състоянието на съвременната литература за деца.

Осъзнаването на литературата за деца като пълноценно изкуство Янев отбелязва като част от процеса на самоосъзнаването ѝ⁴, което се случва с различна продължителност в различните национални литератури (Yanev 1987, 10). Критикът търси началните фактори в конституирането на една национална детска литература, логиката в обособяването ѝ в общия литературен процес. Дефинирането на понятието (термина), което означава дефиниране на движението към художествена автономност (осъзнаването на рода литература като изкуство), насочва към анализ и на художествените средства в тази еволюция, и на промените в естетическите съзнания, които я възприемат. Като разглежда художествените ценности на детето, Янев заключава, че детското естетическо съзнание е по-близо до фолклорното, отколкото до литературното. Подстъп към дефиницията на понятието е и изследването на характерната педагогическа функция на литературата за деца и юноши, работата ѝ в моделирането на т.нар. „национален възпитателен идеал“.

В статията „Състояние на литературата, проблеми на писателя...“ от книгата „Критически прегледи. Погледи към литературата за деца и юноши“ (1985) Симеон Янев допълва определението на понятието „литература за деца и юноши“, като подчертава, че в нашата литературна традиция не се наблюдава рязка граница между писането за деца и писането за възрастни, нещо повече, „най-добрите български поети и писатели са били обикновено най-добри поети и писатели за деца“ (Yanev 1985, 127). Критикът отново отбелязва трудностите в очертаването на автономна територия на литературата за деца; много добри книги пишат, макар и инцидентно, и „недетски“ автори – сред имената тук са Валери Петров, Вера Мутафчиева, Йордан Радичков, Иван Давидков, Стефан Цанев и др. „Можем да кажем, твърди Янев, що се отнася до юношеската литература най-добрите сравнително постижения нерядко идват именно от такива писатели, а не от специализираните детски автори. И което е още по-подчертано – новите тенденции в прозата и поезията, които се реализираха в детската литература през последните десет – петнадесет години, са свързани ярко именно с такива нестандартни автори“ (Yanev 1985, 132). Новаторските инвенции идват тъкмо при излизането от „ограничения кръг на представи и художествени прийоми“, възходат от художественото визионерство. Към дефинирането на понятието можем да отнесем и виждането на Янев за съдържателната и стилистичната променливост (например променливата доминация на реалистичното над

приказното и фантастичното), жанровото обогатяване, тематичното разнообразие (от завръщането в патриархалното минало до търсенето на пулса на съвременieto).

Върху определението на литературата за деца разсъждава и Николай Янков в текста си „Особена, но неделима“, публикуван в книгата „Детство и детска литература“ (1971), включен и в тома „Детска литература. История и критика“ (1975). Още в заглавието на статията си – „Особена, но неделима“ – Янков формулира своето виждане, насочва към колебанията в определянето на целите и задачите ѝ, на художествения ѝ статус, към отделянето ѝ с резки и високи граници от литературата за възрастни с аргумента за различните светове, които децата и възрастните обитават, и оттук – към необходимостта от различни подходи, към виждането за литературата за деца като „предопределена, специална“. При анализа на понятието функционира и схващането, че утилитарното писане, писането нарочно, с „умисъл“, е в разрез с определението за изкуство – писателят не твори прагматично, т.е. не твори специално за деца, но текстовете му могат да бъдат „достъпни“ за деца. Според това виждане следователно няма литература за деца, а литература, „достъпна“ за деца. „Достъпността“ на текста за деца обаче не понижава естетическите му качества, а напротив, носи творческо своеобразие и сложност; не само не убива художествеността, но разширява обхвата (адресата) на произведенията.

Оставайки при трудностите в дефинирането на литературата за деца, Янков формулира въпроса дали говоренето „специално“ не изолира тази литература, и в отговор отбелязва, че въпреки че главния фон съставляват произведенията, написани „специално“ за деца, „непрекъснато се извършва един интересен и много показателен процес – книги, предназначени за възрастни, постепенно минават в кръга на детското четиво“ (Yankov 1975, 20), явление, което наблюдава и С. Янев. Остава обаче определянето на „спецификата“ (достъпността на текста и за деца) и тук Янков обобщава две виждания – относно наличието или липсата на „тематичната ограниченост“: „недетски теми“ са например социалните, политическите, тяхното изключване изолира детето от обществените проблеми, за да му осигури „безоблачно детство“. Под апел за „безгрижие“, в убеждението, че литературата за деца трябва да стои далеч от „грубата“ действителност, Янков вижда прикрит апел за „аполитичност“.⁵ Липсва класово-партиен подход, нарушена е „идейността“ според идейно-естетическия критерий в създаването на художествената творба. Партията поставя художествените параметри и ръководната задача на критиката⁶, която по този начин недвусмислено заявява своята роля и в моделирането на възпитателния процес, в политизацията на малките чрез литературата: „От това каква литература за деца имаме и ще имаме, зависи в значителна степен и какви граждани възпитаваме и ще възпитаваме“ (Yankov 1975, 26). Затова и не следва да има тематична ограни-

ченост в литературата за деца, тя допуска включването и на социално значими теми; политизацията намира своето основание във философията, че „на децата може и трябва да се говори за всичко, но да се говори съобразно тяхната психика, съобразно техния сравнително ограничен жизнен опит и език“ (Yankov 1975, 23). Възрастовата специфика е важен фактор за писателя и според Янков колкото по-малка е възрастта на адресата, толкова задачата на писателя е по-трудна поради художественото умение на конкретния, ясен език.

В статията „Мисли преди празника“ (1956), включена в „Детска литература. История и критика“ (1975), Н. Янков формулира няколко функции, тип задачи, на които може да стъпи определението на литературата за деца: тя „подпомага формирането на съзнанието“, „каляването на характерите“, „утвърждаването на идеалите“. Социалната и по-конкретно политическата насоченост е съществена характеристика на литературата за деца и критикът, който е и редактор, и издател⁷, отбелязва нейната недостатъчна и неефикасна творческа насоченост „по линията на най-главното ѝ направление – комунистическото възпитание на младежта“ (Yankov 1975, 84). Педагогичността се разширява идеологически, етическите идеали са социалистическите, проектирани в бъдещето като комунистически. Не само спазването, но и извисяването на идейно-естетическия критерий в текста за деца определят „духовното здраве на нашите деца и внуци, утрешните строители на развитото социалистическо общество“ (Hadjikosev 1989, 11).

Въпреки че възпитателните, формиращите функции на литературата за деца се мислят и като доминиращи в характеристиката ѝ, детската книга не следва да бъде учебно пособие. Текстът за деца трябва да бяга от дидактизма, от морализаторството и от схемата на изображение. И по линия на „идейното“, и по линия на „естетическото“ трябва да разширява и набавя съдържания. Можем да прочетем функционални дефиниции на понятието през конкретни предписания, които отразяват вижданията на Янков за тематично и формално своеобразие: трябва да се създават „хубави, увлекателни книги за съвременния живот, за постиженията на нашето социалистическо строителство“, текстът не трябва просто да се населява с битови реалии, като трактори, комбайни, ударници, но трябва да се създадат „увлекателна интрига, примамлива, завладяваща атмосфера, звънящ, игрив стих“ (Yankov 1975, 86).⁸ Във възпитанието на чувствата влизат и романтиката, и фантазията, които следва да бъдат художествено стимулирани. „Защо например „дозировката“ на романтичните черти у героите или грижата за възпитанието на чувствата в нашите детски книги са толкова оскъдни? [...] Как ще създаваме бодри, жизнерадостни, пълноценни хора, а не послушни, едностранчиви, ограничени човечета, без да насочваме в широта мислите и чувствата им, без да развиваме полета на фантазията им?“ (Yankov 1975, 87). Педагогичността не следва да се разбира и прилага наставнически, но психологически умело, съобразено, с добре подбрани инструменти за въздействие; педагогическо и естетическо не

следва да се противопоставят, а да си съдействат. Асимилирането на възпитателните функции в „художествено-образната система“, което Янев наблюдава във въведението си в „Българска детско-юношеска проза“ (1979), е част от процеса на самоосъзнаването на литературата за деца. Идеино и естетическо се поставят в неразривна връзка в наименованието на критерия, който манифестира органичната свързаност на форма и съдържание. Идеино се разширява към идеологическо, затова и разделянето на критерия за „идейно“ от критерия за „художествено“ в създаването и/или оценяването на текста за деца залага опасната аполитичност, за която пишат и Янков, и Хаджикосев („А по-пакоствено нещо от разделянето, от подценяването или противопоставянето на идейността на художествеността литературата не познава“, твърди Янков в „По актуални въпроси на критиката“ (Yankov 1985, 192).

Двойносъставен, „идейно-естетическият“ критерий кореспондира с двойното функционализиране на текста за деца – и като педагогически, и като удоволствен; двойната функция носи „двойното поданство“ на литературата за деца – тя е „изкуство, което (може да) служи и на педагогиката“ (Georgieva-Teneva 2025, 59). Двете функции се реализират във формирането на моделите, които Младен Енчев ще изследва по-късно в „Споменът на лотофагите. Комункативни стратегии на лирическия текст в българската поезия за деца“ (2000) – патерналистичен, който обслужва социалното статукво и е педагогически насочен, и пайдиален, който поставя в центъра си ценностите на детето, играта, смеха. Тези модели са свързани и с особената позиция на автора: възрастен, който пише за деца, обособяват се в необходимостта от преодоляване на различията – в социални роли, в опит, в ценности. Ако първият модел следва „принципа на реалността“, вторият следва „принципа на удоволствието“, които съществуват и в много смесени форми от самото зараждане на литературата за деца, а променливата им доминация оформя етапите в развитието ѝ. И тук определящ в съотношението между моделите е психопрофилът на адресата, различното виждане за „детскостта“.

Пример за промяна в доминацията на моделите, за изместване на патерналистичния от пайдиалния принцип можем да открием в появата на лирическите текстове за деца на Чичо Стоян – в изследването си „Игри и игрички в детската поезия на Чичо Стоян“ Огняна Георгиева-Тенева посочва: „У Чичо Стоян дистанцията между възрастния и детето се скъсява рязко, изобразяваният свят от преобладаващо социален става преобладаващо пайдиален“ (Georgieva-Teneva 2026). Чичо Стоян открива и пресъздава детето не с дефицитите на непораснал възрастен, а с качествата на неговата активна – творческа – природа. Културните движения в схващането на детето бележат и движения в дефиницията на литературата за деца, в ценностите – съдържателни и формални, които я основават. Педагогическата и естетическата функции спояват и конституират нови нива на функциониране на текста за деца – психологическото и философското, които комплексно, взаимно свързано с педагогическото и художественото, моделират въздействието

му. Дефиницията на текста за деца следователно се развива с функционалното му развитие.

Не само литературата за деца, но и трудностите в дефинирането ѝ представляват своеобразен културен феномен – той просветва в критическата рецепция на отделните художествени текстове, формира и отделен теоретичен дискурс. Текстът за деца живее и в задачата, и в удоволствието, разорява и разширява проблемните си полета, а трудността в определянето му издава търсещата представа за детскост, отразена в плодотворна пропускливост на границите – възрастови, жанрови, тематични, стилистични.

В разгледаните разработки на П. Димитров, С. Янев и Н. Янков се очертават два основни типа критически подходи към дефиницията на текста за деца: теоретичен, през философията и психологията на генезиса, и функционален, през социалното му поведение, задачи, приложения. Тези подходи са естествено обвързани, както обвързани са понятията за същина и задачи; те съдържат автентична информация за социалните и идеологическите контексти, в които тази литература и критиката ѝ се реализират. Като демонстрират естетическата, социалната и философската чувствителност на критиката, текстовете на Димитров, Янев и Янков отвеждат към феномена на критическата авторефлексия.

Благодарности

Статията е част от по-обемно изследване върху критическата авторефлексия в областта на литературата за деца и юноши, създадено по проект „Българската литература за деца и юноши XX–XXI в.“, финансиран от Фонд „Научни изследвания“ с дог. № КП-06-Н60/7 от 17.11.2021 г.

БЕЛЕЖКИ

¹ Съвсем попятно ми се иска да отбележа убеждението на Димитров, че подобен литературноисторически и критически преглед ще бъде полезен не само на читателите – родители и учители, не само на изследователите, но и на самите писатели (вж. Dimitrov 1927, 5).

² В дефиницията на литературата за деца лежи психологизмът; освен да има постигнат дар, писателят трябва „да познава детската душа“ (вж. Tsanev 1939, 7).

³ Както ще напише и Г. Цанев в по-късния си текст „Литература за деца“ (1939), не трябва да се поднася само веселото, радостното: „На децата не бива да се дава само едната страна на живота. Истината за хората трябва да им се казва навреме. Всичкият въпрос е как ще им се каже тя. За тая цел е необходимо събитията в произведението да бъдат разположени така, че животът да изпъкне с всичките си страни и все пак общият тон на разказа да бъде жизнерадостен, общият смисъл оптимистичен, а художествената идея да действа на най-добрите страни от детската душа, да възпитава детето в любов към справедливост, да му внушава стремеж към добро, към служба на общото, към възвишени идеали“ (вж. Tsanev 1939, 62).

⁴ В хода на дефинирането на понятието и свързаното с него художествено обособяване (самоосъзнаване) на литературата за деца Янев посочва липсата на внимание на нашите литературни историци и критици към нея; към момента на изследването

на Янев (1979) учебниците по детска литература и книгата на Петър Димитров „Нашата детска литература. Част I“ (1927), „Детската литература през епохата на Възраждането“ (1966) и „Детска литература – история и критика“ на Н. Янков (1975) изчерпват библиографията.

⁵ Опасността от деполитизация тревожи и други критици от периода, вж. например статията на Симеон Хаджикосев „За да възлезем на високото...“ във „Вълшебният свят на детството“.

⁶ Сред програмните текстове в това отношение ще посочим например Георги-Цаневите „Литературната критика след Девети септември 1944“ и „Мисли за критиката и нейното жанрово разнообразие“, и двата от 1959 г.

⁷ За работата на Н. Янков в знаковото издателство „Отечество“ вж. повече в статията ДИМИТРОВА, М., 2025. Издателската дейност – отговорна и деликатна област за младото поколение. Наблюдения върху амбициозните проекти на издателство „Отечество“. В: *Съвременната българска литература за деца и юноши*. Съст. А. Антонова. София: ИЦ „Боян Пенев“, 115–130.

⁸ Или, както пише Г. Цанев в „За литературната критика“, „едно произведение може да въздейства със своите идеи дотолкова, доколкото тия идеи са получили убедително художествено възплъщение“ (вж. Tsanev 1980, 22).

ЛИТЕРАТУРА

ГЕОРГИЕВА-ТЕНЕВА, О., 2026. Игри и играчки в детската поезия на Чичо Стоян. В: *Игра, рефлексия, драматургия в текста за деца*. Съст. А. Антонова. София: ИЦ „Боян Пенев“.

ГЕОРГИЕВА-ТЕНЕВА, О., 2025. Маневри на художествения автентизъм. В: *Съвременната българска литература за деца и юноши. Сборник с научни изследвания*. Съст. А. Антонова. София: ИЦ „Боян Пенев“.

ДИМИТРОВ, П., 1927. *Нашата детска литература. Част 1. Поезия: представители*. София: Хемус.

ЕНЧЕВ, М., 2000. *Споменът на лотофагите. Комуникативни стратегии на лирическия текст в българската поезия за деца*. Шумен: Аксиос.

ЯНЕВ, С., 1985. *Критически прегледи*. София: Отечество.

ЯНЕВ, С., 1987. *Българска детско-юношеска проза*. Второ изд. София: Отечество.

ЯНКОВ, Н., 1971. *Детство и детска литература*. София: Български писател.

ЯНКОВ, Н., 1975. *Детска литература. История и критика*. София: Български писател.

ЦАНЕВ, Г., 1939. Литература за деца. *Изкуство и критика*, год. II, № 1, 2.

ЦАНЕВ, Г., 1980. За литературната критика. В: ЦАНЕВ, Г. *Книга за критиката*. София: Български писател.

REFERENCES

GEORGIEVA-TENEVA, O., 2026. Igr i igrachki v detskata poezia na Chicho Stoyan. V: *Igra, refleksia, dramaturgia v teksta za detsa*. Sastav. A. Antonova. Sofia: ITs „Boyana Penev“.

GEORGIEVA-TENEVA, O., 2025. Manevri na hudojestvenia avtentizam. V: *Savremennata balgarska literatura za deca i yunoshi. Sbornik s nauchni izsledvania*. Sastav. A. Antonova. ITs „Boyana Penev“.

DIMITROV, P., 1927. *Nashata detska literatura*. Chast 1. Poezia: predstaviteli. Sofia: Hemus.

ENCHEV, M., 2000. *Spomenat na lotofagite. Komunikativni strategii na liricheskia tekst v balgarskata poezia za detsa*. Shumen: Aksios.

- YANEV, S., 1985. *Kriticheski pregledi*. Sofia: Otechestvo.
YANEV, S., 1987. *Balgarska detsko-yunosheska proza*. Vtoro izd. Sofia: Otechestvo.
YANKOV, N., 1971. *Detstvo i detska literatura*. Sofia: Balgarski pisatel.
YANKOV, N., 1975. *Detska literatura. Istoria i kritika*. Sofia: Balgarski pisatel.
TSANEV, G., 1939. *Literatura za detsa. Izkustvo i kritika*, god. II, № 1, 2.
TSANEV, G., 1980. *Za literaturnata kritika*. V: TsANEV, G. *Kniga za kritika*. Sofia: Balgarski pisatel.

THE TEXT FOR CHILDREN AND ADOLESCENTS – FEW DEFINITIONS

Abstract: *The present text compares the searches for the definition of the “literature for children and adolescents” concept in several texts from different periods: the preface to Petar Dimitrov’s book “Our Children’s Literature. Part I. Poetry: Representatives” (1927), the introduction to the book “Bulgarian Children’s and Adolescent Prose” (1979; 1987) and the article “State of Literature, Writer’s Problems...” from the book “Critical Reviews. Perspectives on Children’s Literature” (1985) by Simeon Yanev, the articles “Special, but Indivisible” and “Thoughts Before the Holiday”, included in the volume “Children’s Literature. History and Criticism” (1975) by Nikolay Yankov. The texts mentioned unfold different approaches to defining the literature for children and adolescents: through its addressee, genre, stylistic and thematic features, affiliation, but also distinctiveness in the general literary process, through the paradoxes and grounds for problematizing its status. The present text, part of a larger study, works with the “literature for children and adolescents” term instead of the “children’s literature” term due to the terminological inaccuracy reproduced in the critical articles under review, which reflects the confusion between author and addressee.*

Keywords: *literature for children and adolescents; critics autoreflection; definition; Peter Dimitrov; Simeon Yanev; Nikola Yankov*

Assoc. Prof. Aleksandra Antonova, PhD

Institute for Literature at the Bulgarian Academy of Sciences, Bulgaria.

52, Shipchenski prohod Blvd., bl. 17, fl. 7–8

Researcher ID (Web of Science) AAC-1897-2022

ORCID ID 0009-0005-3496-9076

E-mail: aantonova@ilit.bas.bg